

Алишова Махабат Култаевнанын “Англис жана кыргыз тилдеринде дүйнөнүн тилдик сүрөтүн салыштарып изилдөө” (көркөм, стилистикалык, тилдик каражаттардын негизинде) аттуу 10.02.20 -тектештерме- тарыхый типологиялык жана салыштырма тил илими адистиги боюнча филология илимдеринен доктору окмуштуулук даражасын изденип алуу үчүн жазылган диссертациялык ишине экинчи расмий оппоиенти филология илимдеринен доктору, профессор, И. Арабаев атындагы Кыргыз мамлекеттик университетинин манастануу жана лингвистика институтунун англис тилинин теориясы, технологиясы жана практикасы кафедрасынын профессору Шарыйпа К. Кадырованын

ПИКИРИ

М. К. Алишованын “Англис жана кыргыз тилдегинде дүйнөнүн тилдик сүрөтүн салыштарып изилдөө” (көркөм, стилистикалык, тилдик каражаттардын негизинде) деген диссертациялык иши К.Карасаев атындагы Бишкек мамлекеттик университетинин англис тили кафедрасында аткарылган.

Жогуруда аталган изилдөө иши бүгүнкү күнгө чейин ар тараптуу атайын лингвистикалык изилдөөнүн объектиси катары алымбай келген актуалдуу маселелердин бири болуп эсептелет. Изилдөө иши системдүү анализделген, теориялык жактан мааниси чоң деп алдын ала белгилөөгө татыктуу маселе катары каралып чыккан ишти *квалиметрикалык баалоо* параметрлер аркылуу карасак анда кийинки пункттар аркылуу анализдеп чыгабыз:

1. Актуалдуулугу

Диссертациялык эмгектин көлүмү 357 бетти түзүп, киришүү, негизги беш баптан, жалпы корутундудан, колдонулган илими адабияттардын тизмесинен жана автордун өзүнүн англис, кыргыз тилдеринде “Манас” эпосунун котормосунан алынган материалдарынан түзүлгөн тиркемеден турат. Киришүү бөлөмүндө диссертациялык иштин темасынын актуалдуугу, илимий жанылыгы изилдөөнүн максаты жана милдеттери, иштин теориялык жана практикалык мааниси көрсөтүлгөн. Диссертациянын негизги бөлүгүндө тектеш эмес (англис жана кыргыз) тилдериндеги дүйнөлүк сүрөтүн салыштырып изилдөө алгачкы жолу (көркөм, стилистикалык тилдик каражаттардын негизинде) жүргүзүлгөн.

Ошондуктан англис жана кыргыз тилдериндеги дүйнөнүн тилдик сүрөттүн элдик ооз эки чыгармачылыктын уникалдуу үлгүсү болгон «Манас» эпосунун жана анын англис тилиндеги котормосун мета язык (ортомчу тил)

ИШТИН СОЮШУМДУК ТАРМАК КИРИШТИ

№ 84-10-В 10 05 21

аркылуу салыштырып изилдөө зарылдыгы М.К. Алишованын диссертациялык ишинин актуалдуулугун аныктайт.

2. Проблеманы изилдөөнүн ахвалы жана изилдөөнүн жаңылыгы

Тектеш эмес англис жана кыргыз тилдериндеги дүйнөнүн тилдик сүрөтү тил илиминде алгач ирет атайын изилдөөгө концептердин негизинде алынып жатат, ошондой эле мындан тышкары «Манас» эпосунун жана анын котормосунун негизинде лингвопоэтикалык, лингвистикалык, стилистикалык, адабий жана семиотикалык талдоо жүргүзүлүп, түп нуска менен котормонун ортосундагы дал келбестиктер, окшоштуктар котормого экстралингвистикалык релеванттуулуктардын тийгизген таасири, тектеш эмес тилдердеги эпикалык жанрды которууда алардын табиятынын өзгөчөлүгүнүн изилдениши илимий иштин жаңылыгын түзөт.

Диссертант М. К. Алишова иштин теориялык жана натыйжаларын төмөнкүчө аныктай алган:

Дүйнөнүн тилдик сүрөтүн, дүйнө тааным категориялары менен байланышта болгондуктан, аң-сезим, ойлоо категориялары менен тыгыз байланышта каралышы керек.

Тектеш эмес кыргыз жана англис тилдеринде дүйнөнүн тилдик сүрөтү ар кандай болгондугуна карабастан жаны адамзаттык дөйнө сүрөтү менен байланышкан изоморфдук, алломорфдук жана универсалдуу көрүнүштөр кездешээрин тактоо.

Фольклордук чыгармага лингвопоэтикалык, концептуалдык талдоо жүргүзүү аркылуу тектеш эмес тилдердеги дүйнө таанымда айтсак, кыргыз жана англис тилдериндеги дүйнөнүн тилдик сүрөтүн изилдөө илимий изилдөөнүн өзөгүн түзөт.

«Манас» эпосуна жана анын котормосуна лингвопоэтикалык, коцептуалдык талдоо жүргүзүү аркылуу кыргыз жана англис тилдериндеги дүйнөнүн тилдик сүрөтүнүн коцептуалдык табияты ачылат.

Кыргыз жана англис тилдериндеги дүйнөнүн тилдик сүрөтү улуттун тарыхы, руханий маданияты жана турмуш-тиричилиги менен байланыштуу болгондуктан, анын маанисин экстралингвистикалык каражаттар аркылуу жалпылыктарды, айырмачылыктарды аныктоого болот. Эпостун концептик негизги базасын *намыс, жылкы, аял, боз үй* концептилери түзүп турат.

«Манас» эпосунун түп нускасы менен анын котормосунунун контекстинде дүйнөнүн тилдик сүрөтүн изилдөө тилдик, семиотикалык каражаттарды аныктоо жолу аркылуу да ишке ашырылышы керек.

Эпосто кыргыз элинин улуттук маданиятынын чагылдырышын кыргыз тилиндеги дүйнөнүн тилдик сүрөтүнүн бир өңүтү катары кароо шарт. Андыктан эпосту изилдөөдө концептуалдык анализдин методдорун колдонуу аркылуу кыргыз элинин дүйнө таанымындагы өзгөчөлүктөр туурасында маалымат алууга болот.

Эпостордогу улуттук маданияттардын чагылдырышын кыргыз жана англис тилиндеги тилдик каражаттар дүйнөнүн тилдик сүрөтүнүн бир өңүтү катары кароо шарт.

Эпикалык жанрды изилдөөдө концептуалдык анализди, лингвопоэтикалык методдору колдонуу аркылуу кыргыз жана британия элдеринин маданияты жана алардын дүйнө таанымындагы өзгөчөлүктөр туурасында маалымат алууга болот.

3. Теориялык жана методологиялык жактан маанилүүлүгү

Изилдөөнүн негизги методу катары концептуалдык талдоо методу колдонулган, анын негизинде эпикалык чыгармада ДТСтин чагылдырылыш маселелери изилдөөгө алынган. Мындан тышкары лингвопоэтикалык анализ - тилдик, стилистикалык, филологиялык жана семиотикалык анализ, анализ жана синтез, типологиялык салыштыруу, оппозитивдик метод, структуралык, компоненттик анализ, моделдештирүү, сүрөттөө, сыпаттоо, филологиялык жана салыштыруу ыкмалары пайдаланылган.

ДТСтин изилдөөдө натыйжалуу ыкмалардын бири катары компоненттик жана контекстуалдык ыкма эсептелинет. Компоненттик анализде тилдин семантикалуу структурасын изилдеп, андагы өзгөчүлүктөрдү табууга болот. Структуралык – типологиялык анализде ДТСтин ички уюшулушун эске алуу менен, андагы экстралингвистикалык жана генетикалык факторлорду изилдеген. Салыштыруу методу ДТСТИ изилдөө салыштырма-типологиялык ыкма, эки маданияттагы окшош жана окшош эмес фактыларды белгилөө менен, адардын коомдогу ролун, ордун аныктоо аракети көрүлгөн.

Иштин теориясын чечүүдө автор белгилүү орус чет элдик жана түрк тилдүү илимпоздордун атактуу эмгектерине кайрылып аларды өбөлгө материал кылып пайдаланган. Алып айтсак «дүйнөнүн тилдик сүрөтү» же «дүйнөнүн тилдик моделин» деген синоними катары колдонулган багыт боюнча В.Ф. Гумбольдт, В.А. Шендельс, И.И. Мещанинов, А.В. Бондарко, М.В. Жирмунский, Ю. М. Лотман, А.В. Аракин, Дж. Б. Буранов, А. Вежбицкая, М.В. Пименова, Э. Сепир, Б. Уорф, Ю.Д. Апресян, Н.Д. Арутюнова, З. Д. Попова, И. А. Стернин, жана башка кыргыз лингвистер З.К. Дербишева, С. Ж. Мусаев, Б. Ш. Усубалиев, Т. С. Маразыков, К.З. Зулпукаров, М.Ж. Тагаев, А. Куттубаева, У.Ж. Камбаралиева, З.К. Караева, Г.А. Мадмарова, Б.Б.Нарынбаева, Г.Н. Коротенко, Т. Садыков, А. Н. Сыдыков, С. Өмүралиева,

К. Рысалиев, А. Иманов, А.Р. Утешева, Д.О.Кенжебаев жана башкалар ар түрдүү тенденцияны тилдик стилдердин «улуттук тилдеринин дүйнөлүк сүрөтүн изилдешкен». Мисалы Г.Ш. Абдразакова «Дүйнөнүн кыргыз тилдик сүрөтүндөгү» «суу, тоо, жэр» концептерин изилдеген. Камбаралиева У.Ж. «Концептуалдык дүйнөнүн сүрөтүндө темпоралдык категорияларына» кайрылган (орус, кыргыз тилдеринин материалдарынын негизинде). Ал эми котормо маселесине келгенде профессор З.К.Караеванын котормо категориясынын негизинде ишке ашырылган.

Диссертациянын теориялык мүнөздөгү 1- бабында негизги жоболордун, көз караш, пикирлердин аныкталышында А. А. Потебня, А. Н. Веселовский, М. М. Бахтин, В. В. Виноградов, Г. О. Винокур, О. Якобсон, М. В. Пименова, М. Я. Поляков, З. Д. Попова, И. А. Стернин, З. К. Дербишева, С. Ж. Мусаев, Б. Ш. Усубалиев, Т. С. Маразыков, У. Камбаралиева, М. Э. Коцурбаева, З. К. Караева, Б. Б. Нарынбаева, Г. Мадмарова ж.б. окумуштуулардын эмгектери багыт берүүчү мааниге ээ болсо, иштин 2, 3-баптарында коюлган маселелердин чечилиши үчүн жогоруда белгиленген окумуштуулардын эмгектери менен катар М. В. Жирмунский, Ю. М. Лотман, И. И. Ковтунова, Н. А. Фатеева, Т. Садыков, А. Н. Сыдыков, С. Өмүралиева, К. Рысалиев, А. Имановдордун иштери, котормо маселесине келгенде профессор З.К.Караеванын котормо категориясынын негизинде ишке ашырылган. Ал эми эки тилдеги дүйнөнүн тилдик сүрөтүн салыштырып изилдөөдө “Манас” эпосунун түп нускасы жана анын англис тилиндеги котормосунун тексти алынган.

ДТСтти изилдөөдө диссертант практикалык метод катары герман тилдерин изилдеген В. И. Карасик, М. В. Пименова, Е. С. Кубрякова сыяктуу тилчилердин принциптерин пайдаланган. В. И. Карасиктин классификациясы боюнча, концептер универсалдуу, жалпы адамзатка тиешелүү болгон универсалийлерге, этникалык, социалдык, жеке өзгөчөлүктөргө ээ болгон концептердин классын түзүшөт. Бул илимий эмгекте В.И.Карасиктин жана М.В.Пименованын концептерди талдоо ыкмалары колдонулган.

М.К.Алишованын аткарган докторлук диссертациясы кыргыз жана англис тил илиминде изилдөөнүн кеңири объектисине алына элек англис жана кыргыз тилдериндеги дүйнөнүн тилдик сүрөтүн салыштырып иликтөөгө алынып жатышты, иштин теориялык жана практикалык жактан баалуулугун айгинелейт. Дүйнөнүн тилдик сүрөтүн салыштырып иликтөө тил илиминде теориялык жактан зор мааниге ээ, тактап айтканда, келечекте автордун аткарган иши салыштырма тил илимине өзүнүн алгачкы чыйырын салмакчы.

4. Иштин практикалык мааниси

Изилдөө ишинен алынган натыйжалар, корутунду-тыянактар тектеш жана тектеш эмес тилдерди салыштыруу боюнча практикалык сабактарда, фольклористика, “Манас таануу”, котормо, котормо таануу, котормонун прагматикасы, семиотика сабактарын өтүүдө колдонууга болот. Мындан тышкары диссертациялык изилдөөнүн жыйынтыктарын когнитивдик лингвистика, лингвостилистика, стилистика, кеп маданияты, герменевтика, поэтика боюнча лекциялык курстарды өтүүдө жана аталган багыттарда изилдөө иштерин жүргүзүүдө пайдаланууга болот.

5. Изденүүчүнүн проблемага байланыштуу изилдөөгө салган салымы

«Манас» эпосун жана анын англис тилиндеги котормосуна лингвопоэтикалык, лингвостилистикалык, филологиялык (адабий) жана семиотикалык иликтөө жүргүзүлгөн, ошондой эле котормого экстралингвистикалык релевантуулуктардын тийгизген таасири көрсөтүлүшү, тектеш эмес тилдердеги эпикалык жанрды которулушунда котормого кириптер болгон тилдердин өзгөчөлүктөрүнүн конкреттүү тилдик фактылардын негизинде көрсөтүлүшү автордун жеке салымы деп эсептөөгө болот.

6. Эксперименталдык жана көргөзмө материалдары

Изденүүчү диссертациясында көптөгөн иллюстративдик материалдар кеңири колдонулган. «Манас» эпосунун С.Орозбаков жана С.Каралаевдин варианты боюнча, У.Мейдин котормосунун негизинде, Британ эпосу «Артур падышасы», Дж.Чоссердин «Кантербери жомоктору» колдонулганы иштин артыкчылыгын айгинелейт жана эки маданияттын ДТСТИ даана ажыратып байкоого толук мүмкүнчүлүктөр түзүлгөн. Маселен концепттериди сүрөттөө ыкмасынын негизинде таблица, ДТСТИ сүрөттөөдө схема, моделдерди колдонгонуна күбө болдук.

7. Жанылык жана натыйжалардын ишенимдүүлүгү

1-жыйынтык илимий жактан негизделген жана ишенимдүү, себеби жалпы тил илими, когнитивдик лингвистика боюнча илимий-теориялык булактардан алынган материалдарга таянуу жана аларга өз алдынча көз караш менен мамиле жасоонун негизинде чыгарылган.

2-жыйынтык илимий жактан негизделген жана ишенимдүү, анткени репрезентациялык материалдарды талдоонун жана ишенимдүү мисалдар менен тастыкталган.

3-жыйынтык илимий жактан негизделген жана ишенимдүү, анткени илимий-теориялык булактардан алынган материалдарга таянуу менен репрезентациялык материалдарды талдоонун негизинде чыгарылган.

4 жана 6-жыйынтыктар илимий жактан негизделген жана ишенимдүү, анткени “Манас» эпосуна жана анын котормосуна концептуалдык жана лингвопоэтикалык ыкмалардын негизинде чыгарылган.

5-жыйынтык илимий жактан негизделген жана ишенимдүү, анткени кыргыз жана англис тилдериндеги дүйнөнүн тилдик сүрөтү, тактап айтканда “Woman”, “Аял”, “Horse”, “Жылкы”, “Home”, “Үй” намыс концептилеринин “Манас” эпосунда чагылдырылышы жана анын эпостун котормосунда толук кандуу, так, туура сакталып берилиши, түп нускадан четтеп которуунун объективдүү жана субъективдүү себептери туурасында кеп козголгон. Ошону менен эле бирге бул бапта дүйнөнүн концептуалдык, тилдик сүрөттөрүнө байланыштуу маселелер конкреттүү мисалдардын фонунда каралып, жыйынтыктар чыгарылган.

7, 8, 9-жыйынтыктары илимий жактан негизделген жана ишенимдүү, анткени ДТСТИ туюндурган тилдик каражаттарды которууда семиотикалык, социологиялык, прагматикалык, маданий, тарыхый, когнитивдик, типологиялык жана эстетикалык релевантуулуктардын ролу” деген параграфтарды камтыйт. Бул бөлүктө семиотикалык, социологиялык, прагматикалык, маданий, тарыхый, когнитивдик, топологиялык жана эстетикалык релевантуулуктардын котормонун коммуникативдик сапатына, семантика-структуралык бүтүндүгөнө, формалык-эстетикалык табыятына түздөн-түз тийгизген таасири иликтенип, тыянак-корутундулар репрезентациялык материалдарды иликтөөнүн негизинде чыгарылган.

8. Автор алган натыйжалардын илимий-практикалык мааниси

Сөз болуп жаткан илимий изилдөөнүн илимий-практикалык мааниси тил илиминде ушул күнгө чейин өз изилдөөсүн күтүп жаткан, илимий-теориялык жана практикалык зарылдыгы эбак бышып жетилген маселелер өтө арбын. Мындай корүнүш, баарынан мурун, озунун өтө татаалдыгы, илимий-изилдөө иштерин жүргүзүүгө атайын даярдыкты талап кылган дүйнөнүн тилдик сүрөтүн англис жана кыргыз тилдеринин негизинде салыштырып изилдөөгө тиешелүү. Изденүүчүнүн аткарган докторлук диссертациясы кыргыз тил илиминде изилдөөнүн кеңири объектисине алына элек англис жана кыргыз тилдериндеги ДТСТИ тилдик, көркөм стилистикалык каражаттардын негизинде салыштырып иликтөөгө алынып жатышты, б.а. фонологиядан баштап тексттик деңгээлге чейин талданышы иштин теориялык жана практикалык жактан актуалдуулугун, баалуулугун толук айгинелеп турат.

9. Диссертациянын мазмунун жана тыянактарын баалоо

Аткарылган диссертациялык эмгек өзүнүн койгон милдеттеринин өтөсүнө толук чыгышы, иликтөөдө колдонуу методдору, чыгарган корутундулардын

илимий жактан тактыгы, аргументтүүлүгү жана эмгектин түзүлүшү М.К. Алишованын аталган проблеманы илимий-теориялык жана практикалык жактан жеткиликтүү чечүүгө жөндөмдүү экендигин ырастап турат. Иште айрым техникалык мүчүлүштүктөр байкалат. Алар анча орчундуу эмес. Аталган мүчүлүштүктөр диссертациялык эмгектин жалпы концепциясына көлөкөсүн түшүрө албайт. Эмгек салыштырма типологиялык багытта лексикология, стилистика, котормо теориясы, текст таануу, прагматика сыяктуу илимдеринин чегинде жүргүзүлгөн уникалдуу изилдөө болуп саналат.

10. Тилдин илимий, стилистикалык жана логикалык өзгөчөлүктөрү

Автордун жазуу стили жеткиликтүү илимий тилде жазылган, толук бүткөн эмгек. Автореферат диссертациялык иштин мазмуну анын ичиндеги коюлган милдет, максаттарга үндөш. Авторефераттын мазмуну КР УАК талаптарына толук жооп берет.

11. Сын-пикирлер жана сунуштар

Иште айрым техникалык мүчүлүштүктөр байкалат. Алар анча орчундуу эмес. Аталган мүчүлүштүктөр диссертациялык эмгектин жалпы концепциясына көлөкөсүн түшүрө албайт. Эмгек салыштырма типологиялык багытта лексикология, стилистика, котормо теориясы, текст таануу, прагматика сыяктуу илимдеринин чегинде жүргүзүлгөн уникалдуу изилдөө болуп саналат.

Алишова Махабат Култаевнанын ишине түзүлгөн квалиметрикалык матрица

Матрица негизинен 10 пункттан турат, бул пункттар диссертациялык ишке толук мүнөздөмө бере алат, ар бир пункт 10 баллдык шкала менен эсептелинет 10дон – 6га чейин. 10дон төмөн карай каралат. Берилген баллдар кошулат, андан кийин кошулган сумма бул иштин сапаты болуп эсептелинет. Эгерде иш 60 баллдан төмөн болуп калса иш талапка жоор бербегендиги аныкталат. Ал эми 60-өйдө 100 чейинки балл болсо илимий ишти объективдүү караганга жол берет.

№	Баалоо параметри	10	9	8	7	6	бардыгы
1	Актуалдуулугу		+				9
2	Проблеманы изилдөөнүн ахывалы жана изилдөөнүн жаңылыгы	+					10
3	Теориялык жана методологиялык жактан маанилүүлүгү		+				9
4	Иштин практикалык мааниси		+				9
5	Изилдөөчүнүн проблемага байланыштуу изилдөөгө салган салымы	+					10

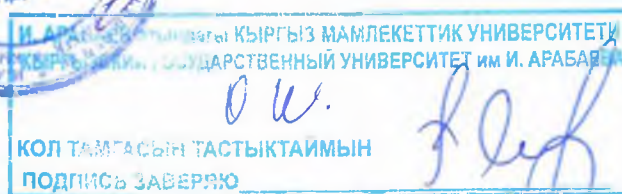
6	Эксперименталдык жана көргөзмө материалдары		+				9
7	Жанылык жана натыйжалардын ишенимдүүлүгү	+					10
8	Автор алган натыйжалардын илимий-практикалык мааниси	+					10
9	Диссертациянын мазмунун жана тыянактарын баалоо	+					10
10	Тилдик илимий, стилистикалык жана логикалык өзгөчөлүктөрү		+				9
11							95

М.К. Алишованын диссертациялык эмгеги илимий изилдөө жагынан толук бүткөн, Кыргыз Республикасынын Улуттук Аттестациялык Комиссиясынын тектештирме-тарыхый, типологиялык жана салыштырма тил илими (10.02.20) адистиги боюнча филология илимдеринин доктору деген окумуштуу даражаны изденип алуу үчүн диссертацияга коюлуучу талаптарга толук жооп бере турган эмгек деп эсептөө менен бирге анын автору филология илимдеринин доктору деген окумуштуулук даражаны алууга татыктуу.

Расмий оппонент, филология
илимдеринин доктору, профессор,
манастануу жана лингвистика
институтунун англис тилин окутуунун
теориясы, технологиясы жана
практика кафедрасы.
sanzhar.uz13@gmail.ru

Ш. К. Кадырова

04.05.2021г.